

Recensioner

Postmodernismen

Frida Beckman

Fri Tanke 2023. 218 s. ISBN 978-91-89733-81-7

Ordet "postmodernism" har fått en comeback i senare dagars kulturdebatt, ofta som ett polemiskt slagträ, en förklemmande glosa att klistra på sina meningsmotståndare eller ett slags allmän rubrik på allt som är fel i samtiden (feminism, identitetspolitik, Donald Trump, sviktande skolresultat etcetera). Sällan tycks de debattörer som tar ordet i sin mun ha någon djupare förståelse för dess historia eller skiftande användningsområden. I *Postmodernismen* tar sig Frida Beckman an uppgiften att kasta lite ljus över saken, bena ut vad postmodernismen egentligen är för något och vilket fog som eventuellt finns för dess bruk på debattsidorna. Resultatet är en angenäm bok med driven, engagerande prosa och polemisk nerv.

Beckman inleder boken med att tydligt särskilja tre olika innebörder ordet "postmodernism" kan ha. Det kan syfta på en viss *estetisk rörelse* eller periodisering inom konsterna, som inom arkitektur och litteratur, där det främst avser ett slags lekfull stil som respektlöst blandar material och referenser. Det kan också syfta på en *historisk epok*, bättre kallad "postmoderniteten", som tar vid från den "högå" moderniteten någon gång på 60-70-talet.

Slutligen kan ordet syfta på en brokig skara intellektuella strömningar, *postmodern teori*. Hit kan man räkna franska filosofer och teoretiker som Michel Foucault, Jacques Derrida, Gilles Deleuze, Jean Baudrillard, Jean-François Lyotard och Julia Kristeva, samt deras amerikanska efterföljare som Fredric Jameson och Judith Butler. Detta något brokiga tankegods delar Beckman vidare upp i *teorier om postmoderniteten* och *postmodernismen* (i ordets två föregående bemärkelser) samt *poststrukturalism*. Det är bara teoretiker av det förra slaget som arbetar aktivt med termen "postmodernism" och dess avledningar. De två grupperna förenas ändå löst av det faktum att de alla var verksamma under den postmoderna epoken och undersökte hur denna epok påverkade förutsättningar för kunskapsökande, personlig identitet och politisk handling.

Efter denna inledande begreppsutredning är boken indelad i tematiska kapitel: historia, kapitalism, sanning, identitet, estetik – samt ett avslutande kapitel där Beckman återvänder till den svenska dags-tidningsdebatt som är bokens *raison d'être* och försöker genomlysa den med hjälp av de vunna lärdomarna. Återkommande vinjetter ur gångna tiders svenska kulturdebatt och den postmoderna estetikens och teorins svenska receptions historia förankrar boken ytterligare i sitt ärende som svensk debattinlägga. Dispositionen faller sig naturlig, och varje kapitel lämnar ledigt över till nästa och bygger vidare på de ansamlade insikterna.

Boken är såklart inte utan brister. Jag börjar med ett rent språkligt klagomål. För en bok riktad (antar jag) till den läsande allmänheten, med syfte att förklara postmodernismen och bena ut den därmed förknippade begreppsförvirringen, har *Postmodernismen* en olycklig tendens att återskapa den akademiska jargong som gjort postmodern teorbildning så svårtillgänglig till att börja med. Om den amerikanske litteraturvetaren Fredric Jameson skriver Beckman till exempel att "det [...] ibland [har] påpekats att hans totaliserande blick är både eurocentrisk och universaliserande" (s.30). Om Michel Foucault skriver hon att denne "betonar relationen mellan språk och makt genom att undersöka hur [...] olydiga uttryck, tillämpningar och beteenden utgör ett slags subjektsblivande". Jag är ledsen att behöva rapportera att orden "totaliserande" och "subjektsblivande" knappast förekommer i idiomatisk svenska utanför seminarierummet. Det här är i min erfarenhet något många försök att popularisera dylikt tänkande lider av, en oförmåga eller ovilja att befria sig från fikonspråket, och det är en skönhetsfläck på en bok som i många andra avseenden präglas av pedagogisk finess och patos.

Låt oss nu skärskåda några av de mer filosofiska resonemang som Beckman för, vilka särskilt återfinns i kapitlen om sanning och om identitet.

Beckman inleder sanningskapitlet med att avfärda den vanliga anklagelsen om att de postmoderna, och då i synnerhet de poststrukturalistiska, teoretikerna på något vis skulle förneka att det finns objektiva sanningar oberoende av människors skiftande perspektiv, berättelser och kunskapsanspråk. "Poststrukturalismen har absolut inget intresse av att förneka sanningen i dess elementära mening" (s.102). Detta stämmer kanske, men man undrar då varför dessa filosofer så ofta uttrycker sig på ett sätt som antyder motsatsen.

Ta som exempel Jean Baudrillards utsaga att Kuwaitkriget "inte ägde

rum”, som i Beckmans tolkning blir till tesen att Kuwaitkriget i hög grad utkämpades med massmedia som skådeplats och att detta mediala krig inte ägde ”rum” i fysisk mening (s. 105). Låt gå för det, men Baudrillard lär knappast, intelligent karl som han var, ha varit omedveten om att hans formulering inbjöd till en betydligt mer spektakulär tolkning: att Kuwaitkriget över huvud taget aldrig inträffade. Givet detta väcks frågan vad Baudrillards motiv för ordvalet kan ha varit.

I allmänhet kännetecknas de berörda teoretikernas prosa av svår- genomträngliga och tillsynes avsiktligen vilseledande formuleringar, och en mer kritisk blick på dessa språkliga krumbukter hade varit önskvärd. Kan man kanske rentav tänka sig att denna stilistiska pose själv har ursprung i den postmoderna epokens ekonomiska och mediala villkor? Beckman visar ingen större beredvillighet att kritiskt skärsåda den språkliga esoterism som präglar de franska tänkarna och deras epigoner. Men den bör skärsådas. Det finns något djupt odemokratiskt med ett tänkande som avsiktligt döljer sig för lekmannen, som bara de invigda kan tillgodogöra sig – i synnerhet om detta tänkande är offentligt finansierat.

Vare därmed hur som helst. Nästa naturliga fråga blir: Vad gör då de poststrukturalistiska teoretikerna, om de inte ifrågasätter sanningen ”i dess elementära mening”? Svaret är, menar Beckman, att de undersöker villkoren (politiska, ekonomiska, teknologiska, mediala) för sannings- och kunskapssökande i den postmoderna epoken. Detta är förstas ett lovvärt projekt och ett välbehövligt komplement till den ”första ordningens” sanningssökande: den sanningssökare som är omedveten om de fallgropar och villospår samtiden lägger ut längs vägen till sanningen, löper större risk att falla offer för dem.

Beckman skisserar även övertygande hur ett sådant projekt kan komma att misstänkliggöras som ”relativistiskt” eller fientligt till sanningen. De aktörer som har mest investerat i gängse mekanismer för framställningen av kunskapsanspråk har också minst att vinna på en kritisk genomlysning av dessa mekanismer och ett ifrågasättande av deras förmåga att leda oss till sanningen, och det är alltså lockande även för dem att försöka dribbla bort bollen och likställa en kritik av mekanismerna med en kritik av sanningen som sådan.

En faktor som påverkar kunskapssökandets villkor under den postmoderna epoken är den skenande ökningen av mängden rådata som finns att tillgå, vilket gör det allt svårare för någon enskild att ha eller förmedla en helhetsbild. Detta, menar Beckman i ett gillande referat

av Jean-François Lyotards portalverk *Det postmoderna tillståndet*, leder dels till att informationsmassorna blir svårare att använda till gemensamma sociala projekt, dels till att "kunskapen inringas av effektivitet, produktivitet och performativitet" (s.108), dvs. att den ställs i effektivitetens tjänst och att dess värde blir mätt utifrån hur väl den bidrar till att uppfylla praktiska mål. I skymundan hamnar å andra sidan ett "vetande" som inbegriper "till exempel etik, rättvisa och kultur" (s.109).

Men, kan man invända, även etik, rättvisa och kultur är förstas praktiska mål, skilda från en strävan efter sanning för dess egen skull. Det finns inte heller någon uppenbar anledning till att en ökad informationsmängd skulle leda till en ökad "instrumentalisering" av kunskapen. En oreformerad pragmatist som undertecknad är benägen att tänka att kunskapssträvan alltid i första hand har varit och kommer att vara en strävan efter bättre förutsättningar att agera ändamålsenligt i världen.

Beckman knyter tanken om kunskap i effektivitetens tjänst till senare års svenska debatt om "mätbarhetssamhället",¹ det vill säga, fäblessen för att styra verksamheten i en alltmer privatiserad offentlig sektor medelst mätbara kriterier, med den förutsägbara följderna att verksamheten riktar in sig på att uppfylla kriterierna i stället för att utöva kärnuppgifterna. Återigen är slutledningen inte helt genomskinlig, för är det något mätbarhetssamhället *inte* är så är det ju just effektivt – effektivt, det vill säga, när det gäller att uppnå den offentliga sektorns egentliga mål.

Här verkar problemet alltså vara, inte så mycket att kunskapen instrumentaliseras, som att själva ändamålen förändras. Det är i förstone svårt att se varför detta skulle ha med den blotta *mängden* information att göra – det handlar väl, kan man tänka sig, snarare om vilka som förfogar över makten och pengarna att diktera målsättningar för folk. Dessa aktörer kan för den delen också diktera vilket slags kunskap som ska produceras, och lär väl då premiera kunskap som är användbar för just deras mål.

Kanske finns här dock en dynamik som har att göra med kvantiteten information som sådan. Det finns, kan vi tänka oss, en delmängd möjliga mål som är så beskaffade – välavgränsade, väldefinierade, med relativt få parametrar – att det är *genomförbart* att samla in och behandla den data som krävs för att *effektivt* och *pålitligt* uppnå dem. Låt oss kalla dem "fogliga mål". Till deras foglighet hör kanske också att det går att avgöra *ifall* de uppnåtts. Även denna datapunkt låter sig registreras.

1. Jfr Jonna Bornemarks *Det omätbaras renässans* (Stockholm: Volante, 2018).

I takt med att tillgången till data ökar, växer också mängden fogliga mål, men den kommer alltid att vara en liten delmängd av alla mål en människa eller organisation kan ha. I takt med att denna delmängd växer blir den likväl av allt större betydelse, särskilt om de fogliga målen visar sig omfatta sådana som bidrar till ökad makt, ekonomisk profit eller dylikt. Människor och organisationer anammar i allt högre utsträckning mål av den fogliga typen. Därmed blir det också allt viktigare att samla in just det slags data som underlättar uppfyllelsen av de fogliga målen. Mål och data göder alltså varandra, och gör varandra allt mer betydelsefulla. Samtidigt blir mer svåruppfyllda mål och mer svåränvänd kunskap allt mer styvmoderligt behandlade.

Något i stil med detta kan man nog tänka sig har inträffat under den postmoderna epoken. Kanske är det också vad Beckman är ute efter: vissa av hennes formuleringar pekar i den riktningen. Det allmänna talet om kunskapens "instrumentalisering" fördunklar dock bilden något.

Nu till kapitlet om identitet. Detta kretsar kring den intressanta observationen att medan "postmodernismen" ofta får klä skott för den samtida identitetspolitiken – olika politiska projekt organiserade kring sociala identiteter som kön, sexualitet, ras, nationalitet osv. – så framhöll de postmoderna och poststrukturalistiska teoretikerna själva gärna identiteternas instabilitet och flyktighet. Detta ironiska sakförhållande bildar utgångspunkt för ett resonemang som utmynnar i hypotesen att vi kanske nu, i och med identitetspolitikens återkomst från både höger och vänster, lämnat det postmoderna tillståndet bakom oss och trätt in i en ny historisk period, där "identitetsskapanden [...] återkommer i häftig rekyl" (s. 149).

Den poststrukturalistiska teorin, låter Beckman oss veta, har "fokus på förändring snarare än beständighet, på skillnaderna snarare än identiteterna" (s. 126). Dessa teoretiker är intresserade av "att analysera hur och när systemen och strukturerna bryter samman, eller åtminstone uppenbar luckor och sprickor. I stället för identitet är det skillnad som sätts i fokus" (s. 125).

Föremålet för de poststrukturalistiska teoretikernas intresse är alltså bristerna, "luckorna och sprickorna", i de kriterier och mekanismer genom vilka en människa inordnas i den ena eller andra sociala gruppen. Kan alla som faller under grupperingen verkligen sägas ha något gemensamt? Kanske råder det till exempel viss osäkerhet över huruvida jag, som är född och uppvuxen i Luleå men har bott nästan hela mitt

vuxna liv i Uppland, verkligen kan betrakta mig själv eller betraktas av andra som "norrbottning". Helt klart skiljer jag mig såtillvida från många andra norrbottningar med säkrare anspråk på denna titel. De omtalade "skillnaderna" är alltså skillnader inom de grupperingar som vidhåftar de sociala identiteterna, eller möjligen skillnaden mellan de konkreta individer som gruppen består av och den idealiserade, paradigmatiske gruppmedlemmen.

Beckman föreslår att den poststrukturalistiska teorin, genom sitt fokus på detta slags skillnader, faktiskt för oss närmare sanningen. Världen består av singulariteter, men dessa kan endast utsägas i språket med generella begrepp. Till exempel består världen av unika och individuella träd, men att benämna det singulära trädet innebär oundvikligen att generalisera det som just "träd". I denna bemärkelse förfalskar alltså en tillskriven identitet verkligheten eftersom den liksom slätar över skillnaderna (s. 126–27).

Här verkar Beckman, utan närmare kommentar, i en handvändning ansluta sig till en ganska långtgående nominalism där endast "singulariteter" (enskilda ting) kan sägas äga verklighet och där varje bruk av generella termer innebär en förfalskning.

Dessa ståndpunkter låter sig givetvis kritiseras. Att kalla ett träd för ett "träd", kunde man tycka, är inte att "förfalska verkligheten" – det man säger är ju sant! – utan på sin höjd att *utelämna* information som kunde användas för att skilja trädet från andra träd. Om en åhörare drar slutsatsen att trädet i fråga inte skiljer sig från andra träd över huvud taget, så får ansvaret för denna bisarra slutledning anses ligga på åhörarens axlar – inte på talarens och definitivt inte på det oskyldiga ordet "träd".

I allmänhet: när en tillskriven identitet, exempelvis en social kategori, "slätar över skillnaderna" så ligger skulden helt och hållet på de aktörer som *gör bruk av* kategoriseringen. En individs inordnande under en social kategori tjänar inte enbart ett rent beskrivande syfte, utan hakar in i existerande sociala mekanismer för fördelningen av resurser, makt, inflytande, arbetsuppgifter, ansvar och så vidare. Ibland är dessa mekanismer naket diskriminerande, men även när de har ett välmenande eller frigörande syfte har de en tendens att behandla människor på ett enhetligt vis utifrån de givna kategorierna, utan hänsyn tagen till individuella variationer och förutsättningar. Så, för att ta ett av Beckmans exempel, kritiserade svarta kvinnliga aktivister den tidiga amerikanska feministiska rörelsen för att ta otillräcklig hänsyn till de

specifika utmaningar och behov som svarta kvinnor stod inför. Rörelsen klandrades alltså för att utforma kampen för kvinnliga rättigheter utifrån en föreställning om kvinnan som inte gjorde gruppens verkliga spännvidd rättvisa.

Här finns ett verkligt dilemma för sociala och politiska rörelser. Å ena sidan kan man inte driva standardiseringen för långt, eftersom man då riskerar att stöta bort tänkbara allierade. Å andra sidan är ett visst mått av enhetlighet nödvändigt för att något slags gemensam kamp ska kunna föras. Om varje individs särart ska erkännas och ges utrymme, riskerar man att inte se skogen för alla träd.

Karl Bergman

Vad är verkligt? Den olösta frågan om kvantfysikens mening

Adam Becker. Översättning: Daniel Helsing. Fackgranskning: Jonas Enander. Fri Tanke 2022. 402 s. ISBN 978-91-89139-71-8

Helgoland: Den relationella tolkningen av kvantfysiken

Carlo Rovelli. Översättning: Pär Svensson. Fackgranskning: Jonas Enander. Fri Tanke 2022. 235 s. ISBN 978-91-89139-36-7

Adam Beckers bok är mycket välskriven, lärorik och spännande. Den har huvudsakligen idéhistorisk karaktär och är speciellt inriktad mot frågan om hur kvantfysiken ska tolkas, det vill säga hur den matematiska formalismen kan kompletteras med en uppfattning om hur verkligheten är beskaffad.

Becker är fysiker, närmare bestämt kosmolog, men till skillnad från de flesta fysiker vet han också en del om filosofi. Han påpekar att äldre tiders fysiker som Einstein, Bohr och Schrödinger var filosofiskt bildade, vilket nutida fysiker normalt inte är. Becker anser att det är en allvarlig brist. Det gör bland annat att fysiker i allmänhet inte bryr sig om kvantfysikens tolkningsproblem – och att de till och med hindras och varnas för att ägna sig åt sådant.

Beckers förtrogenhet med hur tolkningsproblemen har hanterats verkar mycket gedigen. Utöver en litteraturlista på tretton sidor är boken baserad på en lång rad intervjuer, både med fysiker som Nobelpristagarna Roger Penrose (2020) och Alain Aspect, John Clauser och Anton Zeilinger (2022), och med framstående fysikinriktade filosofer som David Albert, Bas van Fraassen och Tim Maudlin. Han har också haft till-